

MARJA ETELÄMÄKI

Keskustelunanalyysin metodista rajanvetoa

Keskustelunanalyysi. Kuinka tutkia sosiaalista toimintaa ja vuorovaikutusta. Toim. Melisa Stevanovic & Camilla Lindholm. Vastapaino, Tampere 2016. 300 s.

Keskustelunanalyysi on ennen kaikkea sosiologien Harvey Sacksin, Emanuel Schegloffin ja Gail Jeffersonin 1960-luvun lopulla kehittämä metodi sosiaalisen vuorovaikutuksen tilanteisen jäsentymisen empiiriseen tutkimukseen. Keskustelunanalyttisen tutkimuksen taustalla vaikuttaa toisaalta Erving Goffmanin ajatus siitä, että sosiaalinen tilanne on tutkimuskohde itsessään, toisaalta Harold Garfinkelin kiinnostus siihen metodiseen arkitietoon, johon perustuu ihmisten kyky toimia vuorovaikutuksessa toistensa kanssa. Keskustelunanalyysissa keskityttiin aluksi erityisesti kielelliseen vuorovaikutukseen aivan käytännön syistä: aineistot koostuivat ääninauhoitetuista keskusteluista. Vuorovaikutuksen keholliset elementit tulivat kuitenkin melko pian sisällytetyiksi keskustelunanalyttiseen tutkimukseen, kun antropologit Marjorie Harness Goodwin ja Charles Goodwin 1970-luvulla alkoivat videonauhoittaa tuttaviansa arkikeskusteluita. Tällä vuosituhanella niin kutsuttu multimodaalisen vuorovaikutuksen tutkimus on muotoutunut omaksi tutkimuslinjaksi keskustelunanalyysin sisällä, minkä on mahdollistanut sekä videokameroiden että kuvankäsittelyohjelmien kehitys.

Nykyisin keskustelunanalyysi on eri tieteenaloilla (muiden muassa sosiologiassa, kielitieteissä, antropologiassa, psykologiassa, sosiaalipsykologiassa, puhetieteissä ja kasvatustieteissä) toimivia tutkijoita yhdistävä metodi. Tieteenalojen tutkimuskohteet ja -kysymykset poikkeavat luonnollisesti toisistaan, mutta keskustelunanalyysia käyttäviä tutkijoita yhdistää näkemys siitä, että sosiaalinen vuorovaikutus vaikuttaa perustavasti tutkittavaan kohteeseen oli se sitten kieli tai oppiminen. Toisaalta keskustelunanalyysin keskeisen tutkimuskohteen eli itse sosiaalisen vuorovaikutuksen tutkimus on muuttunut monimetodiseksi ja -tieteiseksi.

Sosiaalisen vuorovaikutuksen resurssit

Melisa Stevanovicin ja Camilla Lindholmin toimittama *Keskustelunanalyysi* antaa laajan kuvan metodin nykytilasta. Kirjan johdantolukua seuraa kolme osiota. Ensimmäinen osa koostuu kymmenestä luvusta, joissa käsitellään sosiaalisen vuorovaikutuksen resursseja (kehollista läsnäoloa, katsetta, ilmeitä ja eleitä, sanoja, prosodiaa, lauserakenteita, toimintajaksojen rakenteita, tilaa ja liikettä, teknologisia ympäristöjä ja sosiaalisia rakenteita) laajasti eri tieteenalojen tuottamia tuloksia hyödyntäen. Ensimmäinen osio antaa kuvan ihmisestä läpikotaisin sosiaalisena olentona.

Osiota lukiessa herää kuitenkin kysymys siitä, mitä kaikkea voi kutsua keskustelunanalyysiksi. Esimerkiksi Anssi Peräkylän ja Melisa Stevanovicin sinänsä antoisa kehollista läsnäoloa käsittelevä luku perustuu toisaalta monipuoliseen psykologiseen, evoluutioantropologiseen ja filosofiseen tutkimukseen kehollisen läsnäolon merkityksestä yksilönkehityksessä; toisaalta luku rakentuu sosiologi Erving Goffmanin oivallukselle kehollisen läsnäolon eri muodoista. Goffman osoitti ensimmäisenä sosiaalisen tilanteen ja sen mikrotason järjestyneisyyden olevan

tutkimuskohde sinänsä, ja hänen ajattelunsa on kieltämättä vaikuttanut voimakkaasti keskustelunanalyysin syntyyn. Goffman ei kuitenkaan itse tehnyt sellaista empiiristä mikrotason sekventiaalista analyysia, jota keskustelunanalyttinen metodi tai sillä saavutetut tulokset edustavat. Viime vuosien aikana Goffmanin tutkimukset ovat taas tulleet tärkeiksi kehollisen vuorovaikutuksen tutkimuksessa, ja siksi Goffmanin esiintuominen on tässä luvussa hyvinkin perusteltua; olisi kuitenkin ollut toivottavaa, että siinä olisi edes lyhyesti käsitelty Goffmanin suhdetta keskustelunanalyysiin.

Samantyyppinen rajanveto-ongelma piilee Camilla Lindholmin ja Melisa Stevanovicin sanoja käsittelevässä luvussa, mikä johtunee osin siitä, että kirja kokonaisuudessaan implikoi jokseenkin rajoitunutta käsitystä kielestä ensisijaisesti kommunikaation (merkityksessä ”tiedon siirtäminen”) välineenä. Jo johdantoluvussa syntyy vaikutelma, että kieli olisi rajattavissa erilleen muusta vuorovaikutuksellisesta toiminnasta; että puheen tuottaminen olisi jotenkin radikaalisti tiedostetumpaa toimintaa kuin elehtiminen, ilmehtiminen ja niin edelleen; ja että vuorovaikutuspuheen funktio olisi juuri ”kommunikaatio”. Lingvistinen keskustelun tutkimus eli vuorovaikutuslingvistiikka on kuitenkin osoittanut, että kielenkäyttö on sosiaalista toimintaa (toimintojen kielellinen muotoileminen ja tunnistaminen), meneillään olevan sosiaalisen tilanteen järjestämisestä mikrotasolla (kielen indeksikaalisuus) ja sosiaalisten suhteiden ylläpitämistä ja luomista (vastaanottajan huomioiva muotoilu). Informointi eli tiedon jakaminen on toki yksi sosiaalisen toiminnan muodoista mutta ei ainoa eikä perustava sellainen. Toisaalta Gail Jefferson on arkipuheen poietiikkaa käsittelevässä artikkelissaan (1996) osoittanut, että

vuorovaikutuspuhe ei ole laisinkaan niin tiedostettua toimintaa kuin kuvittelemme. Sanoja käsittelevässä luvussa nostetaan esiin jäsenyysskategorioiden analyysi ja diskursiivinen psykologia. Ne ovat omia metodologisia paradigmojaan eivätkä sinänsä edusta keskusteluanalyysia, ja siksi niitä esiteltäessä olisi toivonut pohdittavan, miten ne suhteutuvat keskusteluanalyysin perusolettamuksiin. Toisaalta sanoja käsittelevässä luvussa olisi voinut tuoda esille keskusteluanalyyttista tutkimusta sanavalintojen merkityksestä meneillään olevan toiminnan kannalta.

Myös Melisa Stevanovicin sosiaalisia rakenteita käsittelevän luvun suhde keskusteluanalyysiin jää jännitteiseksi. Luvusta saa käsityksen, että sosiaaliset rakenteet kuten itse, valtasuhteet ja tiedolliset ja emotionaaliset suhteet olisivat ennalta määrättyjä ja väistämättä ohjaisivat vuorovaikutuksen kulkua tiettyyn suuntaan. Keskusteluanalyyttisen ajattelun mukaan kuitenkin itsen suhde muihin läsnäolijoihin samoin kuin osallistujien väliset tiedolliset, emotionaaliset ja valtasuhteet tuotetaan vuorovaikutuksessa: ne voidaan tehdä vuorovaikutuksessa näkyviksi, mutta niistä voidaan myös neuvotella ja niitä voidaan uusintaa. Lukiessa miettii väistämättä, onko kyse ennalta-annetuista, pysyvistä ”rakenteista” vai pikemmin dynaamisista, vuorovaikutuksessa tuotetuista ja neuvottelunalaisista rakennelmista. Toiseksi herää kysymys siitä, mikä on tiedollisten, emotionaalisten ja valtasuhteiden suhde sosiaaliin rakennelmiin. Ovatko nämä suhteet itsessään sosiaalisia rakennelmia vai olisiko kuitenkin niin, että sosiaalisia rakennelmia (esimerkiksi institutio-naalisia rooleja) tuotetaan tietyn tyypisellä orientaatiolla näihin suhteisiin?

Vuorovaikutuksen vaikeudet

”Vuorovaikutuksen erityisiä haasteita”-osio käsittelee erilaisia epäsymmetrisiä vuorovaikutustilanteita, joissa puheen tuottaminen, kuuleminen tai ymmärtäminen, sosiaalinen havaitseminen tai luottamus saattavat olla koetuksella. Tällaisia tilanteita ovat muun muassa ne, joissa joku osal-

listujista käyttää kieltä, joka ei ole hänen äidinkieltänsä, tai hänellä on puheen tuottamiseen tai kuulemiseen liittyviä fysiologisia ongelmia. Puhumisen, kuulemisen ja ymmärtämisen haasteita käsittelevät luvut perustuvat pitkälti kirjoittajien omiin tutkimuksiin, ja aineistoiesimerkkien avulla kirjoittajat näyttävät, että symmetrisessä vuorovaikutustilanteessa pätevä preferenssi keskustelun sujuvuuteen näkyy pätevä myös epäsymmetrisissä tilanteissa. Tämä on tärkeää tietoa. Epäsymmetrisissä tilanteissa valta on sillä, jolla on paremmat kielelliset resurssit, ja esimerkiksi kuulo- tai ymmärrysongelmien ohittaminen tässä ja nyt saattaa tuottaa uusia, vakavampia ongelmia. Toisaalta puhumisen (Salla Kurhila ja Minna Laakso) ja kuulemisen (Minna Laakso ja Kati Pajo) haasteita käsittelevissä luvuissa näytetään, miten sujuvasti ihminen kykenee olemaan vuorovaikutuksessa rajallisinkin resurssein, kun suhde keskustelukumppaniin on luottamuksellinen. Uuden ja tärkeän avauksen keskustelututkimuksessa tekee Camilla Lindholmin luottamuksen haasteita käsittelevä luku. Se keskittyy muistisairaiden henkilöiden ja heidän hoitajiensa välisiin keskusteluihin. Luottamuksessa on kyse ihmisarvosta: itsensä kokeminen tasa-arvoiseksi ja täysivaltaiseksi vuorovaikutuksen osallistujaksi edellyttää sitä, että kokee itsensä luotetuksi; samalla hoidettavaksi antautuminen edellyttää sitä, että luottaa hoitajaansa. Siksi on tärkeää tutkia, miten luottamuksen haasteet ilmenevät vuorovaikutuksessa ja miten niitä käsitellään.

Metodin rajat

Kirjan viimeinen osio käsittelee keskusteluanalyysin metodisia lähtökohtia ja sen hedelmällistä yhdistämistä muihin metodeihin sosiaalisen vuorovaikutuksen tutkimuksessa. Osio alkaa Anna Vatasen keskusteluanalyyttista tutkimusprosessia yksityiskohtaisesti esittelevällä luvulla. Luvussa on joitakin epätasallisuksia. Esimerkiksi keskusteluanalyysissa ei järjestetä koeasetelmia pelkästään siksi, että toiminnasta saa todenmukaisen kuvan vain sen luonnollisessa ympäristössä, vaan myös

– ja ehkä ennen kaikkea – siksi, että keskusteluanalyysissa tutkitaan toiminnan sosiaalista järjestyneisyyttä mikrotasolla: tarkoituksena on etsiä käytänteitä, joiden varaan elämä arjessa perustuu mutta joiden olemassaolosta ei ehkä tiedetä. Luku tarjoaa kuitenkin hyvän pohjan seuraaville luvuille, jotka käsittelevät keskusteluanalyysin yhdistämistä etnografiaan, pitkittäistutkimukseen, vuorovaikutusilmiöiden kvantifointiin ja kokeelliseen tutkimukseen. Kirjan neljä viimeistä lukua käsittelevät ansiokkaasti keskusteluanalyysin suhdetta muihin metodeihin. Niistä käy ilmi monimetodisen tutkimuksen hedelmällisyys, ja samalla kirjoittajat osoittavat syvällistä ymmärrystä siitä, miten keskusteluanalyttinen metodi eroaa muista esitellyistä metodeista, kun tutkitaan sekä sosiaalista vuorovaikutusta että ilmiöitä, jotka ovat perusolemukseltaan sosiaalisia (esimerkiksi juuri meneillään olevaa vuorovaikutustilannetta laajempaa sosiaalista kontekstia tai oppimista), taikka ilmiöitä, jotka ovat sekä sosiaalisia että psykofysiologisia, kuten emootiot.

Teos antaa kokonaisuudessaan yleistajuinen ja hyvin kattavan kuvan sosiaalisen vuorovaikutuksen tutkimuksen nykytilasta. Toimite on aina toimittajiensa näköinen, ja niin on tämäkin teos: kielelle annetaan verrattain vähän tilaa siitä huolimatta, että lingvistinen keskusteluanalyysi tuottaa jatkuvasti uutta ymmärrystä sekä kielestä että ihmisestä sosiaalisena eläimenä. Kieli on pitkään ollut keskusteluanalyysin ytimessä, ja on siksi tavallaan ymmärrettävää, että toimittajat ovat halunneet nostaa esiin vuorovaikutustutkimuksen muita ulottuvuuksia. Lisäksi huomaa tätä arviota kirjoittaessani korvanneeni ”keskusteluanalyysin” usein ”vuorovaikutuksen tutkimuksella”. Tämä johtuu alun pohdinnastani koskien sitä, mitä kaikkea voi lukea keskusteluanalyysiksi. Harvey Saksin, Emanuel Schegloffin ja Gail Jeffersonin aloittama keskusteluanalyttinen tutkimusperinne on metodisesti kurinalainen ja juuri kurinalaisuutensa ansiosta toimiva. Siksi metodin rajat on aihe, josta keskustelututkijoiden pitäisi nyt keskustella.